

ПРОБЛЕМА ПОВЕРНЕННЯ В УКРАЇНУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Українець Н. П.

У статті аналізується діяльність Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей. Висвітлюються передумови її виникнення, основні функції та завдання. Серед найважливіших питань, що стоять перед Комісією, – розшук і повернення втрачених національних культурних надбань.

Ключові слова: культурні цінності, історико-культурна спадщина, державна політика, світова культура.

The article analyzes activity of the National Commission on Returning Cultural Values to Ukraine. The preconditions of its foundation, basic functions and tasks are reviewed. Among the most important problems for Commission to solve there are searching and returning lost national cultural gains.

Keywords: cultural values, historical and cultural heritage, state policy, world culture.

Перші місяці незалежності висунули на порядок денний питання, яке мало загальнонаціональне значення. Мова йшла про створення спеціальних владних інституцій, які мали займатися з'ясуванням масштабів збитків, складанням реєстрів та віднайденням можливостей повернення предметів історико-культурної спадщини, які в силу певних обставин опинилися поза межами України. Саме з цією метою рішенням Уряду держави 28 грудня 1992 р. була створена Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей (далі – Нацкомцінностей). Відтак Уряд ухвалив також інші постанови: «Про затвердження Положення про Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей» від 18. 06. 1993 р. № 464, «Про Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей» від 05. 10. 1996 р. № 1241 та Положення про неї, затверджене Мінкультури України 18. 10. 1996 р. № 504-а. Згодом Президент України виніс указ «Про Положення про Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей» від 16 січня 1998 р. № 21/98.

Новостворена Нацкомцінностей одразу почала формувати державну політику і реалізовувати її у реституційному полі. До речі, відзначимо, що провідні європейські країни, такі як Німеччина, Польща, Угорщина, розробляли ці питання майже піввіку. Голова

Нацкомцінностей О. К. Федорук у статті «Національні святині. Час повернення» зазначив: «Аналогічні комісії створені майже в усіх державах, які були втягнуті у Другу світову війну. В Україні така комісія виникла лише цього року. Перед нами – непочатий край роботи: складання повного реєстру наявних та втрачених культурних цінностей і визначення їх унікальності в контексті європейської та світової культури, відтак повернення цих святинь додому» [1].

Головні завдання, що покладалися на Нацкомцінностей, були такі:

- пошук та повернення в Україну культурних цінностей, які з різних причин та в різні історичні епохи опинилися за межами її території;

- захист національних інтересів України у тій частині, яка стосується культурних цінностей, що належать її громадянам і знаходяться за кордоном;

- запобігання втратам культурних цінностей і вжиття заходів з отримання компенсації за їх втрату у випадку знищення, зруйнування чи пошкодження;

- розробка і реалізація національної та міжнародної програм розшуку, обміну, вивчення і судового стягнення культурних цінностей у співпраці з іншими українськими та зарубіжними організаціями;

- координація діяльності українських агентств, інститутів і організацій з реституції культурних цінностей в Україну, а також забезпечення їх дослідницькими, методологічними та інформаційними матеріалами;

- створення інформаційних банків і баз даних культурних цінностей і предметів, пов'язаних з історією України, що вважаються зниклими.

Проблема повернення і реституції культурних цінностей стала невід'ємною часткою загальнодержавної політики в галузі міжнародних відносин. Це підтвердила практика діалогів з Німеччиною, Польшею, Угорщиною, Республікою Білорусь. Нацкомцінностей брала участь у реалізації заходів, пов'язаних з виконанням зобов'язань України як учасника міжнародних угод з питань захисту культурних цінностей [2].

Щодо адміністративного підпорядкування, то Нацкомцінностей перейшла від Міністерства культури до Кабінету Міністрів України. Зрозуміло, що переведення комісії знову в підпорядкування Міністерства культури дещо понизило її статус. Не випадково це питання стало предметом обговорення на засіданнях Верховної Ради України.

Так, у 1999 р. під час розгляду проекту закону України «Про вивезення і ввезення культурних цінностей» у першому читанні, народний депутат С. М. Ніколаєнко зазначив: «Указом Президента України від 26 липня 1996 р. № 596 «Про зміни в системі центральних органів виконавчої влади України» Національну комісію було підпорядковано Міністерству культури і мистецтв України, що змінило її статус, позбавило можливостей впливу на формування державних заходів у сфері повернення і реституції культурних цінностей, втрачених Україною протягом століть, а також призупинило подальшу розробку міжнародно-правових норм у питаннях повернення і реституції культурних цінностей, що вже набуло значного резонансу в країнах Європи і Америки. В державних інтересах, зокрема в реалізації міжнародних програм України, доцільно відновити в Законі попередній статус Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей, підпорядкувати її Кабінету Міністрів України, надавши їй відповідні повноваження ефективно впливати на процеси ввезення, вивезення, передачі права власності і повернення культурних цінностей» [3].

Слід зазначити, що голова Нацкомцінностей О. К. Федорук також порушував це питання. Зокрема, у листі № 28/126 від 10 квітня 1997 р. до голови Комісії ВРУ з питань культури і духовності М. В. Косіва він підкреслив: «Для ефективного виконання поставлених завдань у сфері повернення в Україну культурної спадщини спеціалізовані виконавчі органи, як Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей, яку підпорядковано з Кабінету Міністрів України до Міністерства культури і мистецтв України, повинні мати відповідні повноваження. На нашу думку, Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей потрібно підпорядкувати, як і раніше, Кабінету Міністрів України або Верховній Раді України, як пропонується в II розділі до законопроекту» [4]. За ініціативою Нацкомцінностей, ст. 10 законопроекту передбачалося викласти у такій редакції: «Реалізацію заходів, пов'язаних з виконанням Україною міжнародних угод і внутрішнього законодавства щодо повернення незаконно переміщених культурних цінностей, доручити Національній комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України» [5].

Згодом, у листі № 126/49 від 03. 02. 1997 р. до Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності було направлено відгук на проект зазначеного вище Закону, підготовлений провідним науковим співробітником Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доктором юридичних наук В. І. Акуленком. «Слід сказати, – зазначив він, – що тільки з утворенням Нацкомцінностей у 1993 р. стала формуватись в Україні державна

політика і вживатися реальні заходи в сфері повернення і реституції культурних цінностей, які Україна втрачала століттями. Нещодавно Указом Президента України її статус змінено, оскільки її переведено до складу Мінкультури, що суттєво змінить зміст статей Закону, і проблема повернення і реституції втрачених культурних цінностей практично принижується. На нашу думку, в державних інтересах, а також міжнародних, доцільно відновити в Законі попередній правовий статус Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей і надати їй відповідну компетенцію ефективно впливати на процеси ввезення, вивезення, передачі права власності і повернення культурних цінностей” [6].

Голова підкомісії Комісії ВРУ з питань культури і духовності М. Г. Жулинський, на сесійному засіданні 21 лютого 1997 р. підкреслив: «Питання, на яке я хотів би звернути увагу, – це статус Національної комісії з питань повернення культурних цінностей в Україну, яка була створена в 1993 році і розпочала цю величезну, але дуже важливу роботу. Ця комісія тісно співпрацювала з іншими органами, з тим же Міністерством культури, Головним архівним управлінням. Сьогодні вона перебуває в підпорядкуванні Міністерства культури і мистецтв. Проте я особисто вважаю, що ця комісія повинна мати той статус, який був на самому початку заявлений, – при Кабінеті Міністрів України. Таким чином ми і підняли б статус цієї комісії, і дали б їй більший простір для праці в нашій державі, тому що проблем, судячи навіть із сьогоденних запитань, у нас виникає надзвичайно багато» [7].

Іншим важливим фактором, який істотно впливав на результативність роботи Нацкомцінностей, було недостатнє її фінансування. Вона, по суті, не мала змоги залучати провідні наукові установи до розшуку пам’яток України, історико-культурної спадщини, підготовки наукових висновків та правових обґрунтувань. Відсутність коштів на відрядження до зарубіжних архівів і бібліотек стримувала можливості виявити, копіювати та науково опрацювати архівні документи, перекладати іноземні джерела, що свідчать про вивезення та розграбування культурної спадщини України. Усе це серйозно гальмувало темпи розробки реституційної проблематики.

Проте, результати роботи Нацкомцінностей справді вражають. Тільки з її утворенням в Україні стала формуватися державна політика щодо повернення і реституції культурних цінностей. За період її роботи було здійснено низку важливих акцій, котрі обумовили повернення архівних та бібліотечних фондів, картин, ікон, кіноматеріалів, музичних інструментів, пов’язаних з іменами видатних діячів української культури, а також проведення ряду

міжнародних заходів, спрямованих на вироблення відповідних нормативних актів [8].

Стараннями Нацкомцінностей було повернуто спадщину багатьох діячів української культури, зокрема Олександра Довженка, Василя Авраменка, Людмили Морозової, Івана Багряного, Григорія Синиці, Василя Барки, Іванни Нижник-Винників, Юрія Кульчицького і багатьох інших митців, у тому числі колекції Давидова в Харкові, Льїна в Кіровограді.

Одним із напрямів діяльності Нацкомцінностей була підтримка найтісніших зв'язків з українською діаспорою, яка активно включилася в роботу. Нацкомцінностей співпрацювала з Володимиром Гординським зі США, що допомогло повернути спадщину творів Грищенка, а також з Мар'яном Коцем, який передав архів Василя Авраменка – хореографічну й кінематографічну спадщину. Знову на Батьківщині архівні матеріали Олеса Ольжича, Галини Мазуренко, Віктора Некрасова та інших [9].

Щодо публікаторської роботи, то лише за 1997 р. за участі Нацкомцінностей побачили світ декілька томів науково-документальної серії «Втрачені скарби України», збірник «Українські культурні цінності в Росії: перша спроба повернення (1917-1918 рр.)», присвячений вивченню досвіду боротьби українського народу за повернення національних культурних надбань у період існування Української Центральної Ради, УНР та Української держави, вийшла друком ґрунтовна праця «Українські культурні цінності в Росії. Археологічні колекції України». Також були опубліковані «Каталог втрачених експонатів Національного музею у Львові», каталоги «Бібліотечні фонди Харкова в роки Другої світової війни», «Фонди втрач. Волинського музею» тощо.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що за період діяльності Нацкомцінностей ідея збереження і повернення в Україну культурної спадщини набула рівня найвищих інтересів держави. Згодом статус комісії зазнав істотних змін. Як відомо, 21 вересня 1999 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». З метою формування державної політики в цій важливій галузі культури, координації дій міністерств, відомств, творчих та громадських об'єднань, Нацкомцінностей у 1999 р. було ліквідовано, а на її базі у лютому 2000 р. утворено Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України. Процес формування й удосконалення системи спеціальних центральних органів виконавчої влади у сфері реституційної політики тривав.

Практика роботи Нацкомцінностей показала, що її ефективність може забезпечити не лише належне фінансування, а й певні інституційні зміни. Інструментом проведення рішень,

які приймалися на рівні Уряду та самої Нацкомцінностей, стало створення міждержавних та міжурядових комісій з реституційної проблематики. Так, Нацкомцінностей надіслала віце-прем'єр-міністру України І. Ф. Курасу на розгляд проект постанови Кабінету Міністрів України «Про Типове положення про Українську частину двосторонньої Міжурядової комісії з питань реституції культурних цінностей» [10]. Відповідно до цього Положення, Міжурядову комісію передбачалося створити на підставі двосторонньої домовленості з зарубіжною країною і вона мала складатися з двох частин: української і зарубіжної. Українська частина Міжурядової комісії є постійно діючим органом, який згідно з покладеними на нього функціями представляє Кабінет Міністрів України в його відносинах з урядами інших країн, забезпечує виконання зобов'язань Уряду України, що випливають з відповідних міжнародних договорів.

До основних функцій української Міжурядової комісії передбачалося віднести:

- організацію роботи із зарубіжною країною з питань виявлення й обліку культурних цінностей, які були вивезені до інших держав і підлягають поверненню;

- реалізацію заходів, пов'язаних з виконанням зобов'язань України як учасника міжнародних угод з питань захисту культурних цінностей, запобігання незаконному їх вивезенню, сприяння поверненню їх державам, яким вони належать;

- здійснення погоджених дій з державами стосовно культурних цінностей, втрачених або переміщених з їхньої території в період Другої світової війни;

- створення спільних банків і баз даних на втрачені культурні цінності, фонду копій зарубіжної україніки;

- вироблення юридичних обґрунтувань правомірності чи неправомірності перебування культурних цінностей України на території іншої держави;

- проведення експертної оцінки культурних цінностей України, що знаходяться на території інших держав;

- організацію спільних конференцій, круглих столів, симпозіумів з науково-практичних питань повернення культурних цінностей, видання наукових, інформаційних збірників з проблем реституції культурних цінностей;

- координацію діяльності міністерств, відомств, установ у питаннях двостороннього співробітництва, залучення їх до участі в роботі Комісії тощо;

- підготовку засідань Комісії, розробку проектів рішень з обговорюваних питань, організацію, фінансове та інше забезпечення її засідань, що проводяться в Україні [10].

У цьому Положенні прописувалося, що українська частина Міжурядової комісії мала право вносити в межах своєї компетенції до Кабінету Міністрів України, одержувати від міністерств, відомств, установ, а також в установленому порядку від посольств матеріали, необхідні для виконання покладених на неї завдань та проводити організаційно-методичну роботу з питань, що належать до компетенції Комісії.

Міжурядова комісія в рамках своїх повноважень:

- забезпечує пошук, облік, ідентифікацію культурних цінностей, які є предметом розшуку Сторін, доступ до державних архівів, бібліотек, музеїв держав та взаємне інформування;

- готує експертні висновки у справах претензій щодо повернення культурних цінностей, висловлюваних Сторонами відповідно до чинного законодавства кожної зі Сторін;

- утворює за необхідності постійні або тимчасові групи експертів з питань пошуку культурних пам'яток, втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни та в наступні роки [10].

У документі було зафіксовано механізм функціонування Комісії, відповідно до якого вона мала здійснювати свою діяльність під керівництвом Кабінету Міністрів України, за планами, що затверджуються на її засіданні. Структурно Комісія складається з голови, відповідального секретаря та членів Комісії. Голова затверджується Кабінетом Міністрів України, а члени – віце-прем'єр-міністром. Зміни до складу Комісії вносить її голова у встановленому порядку за погодженням з відповідними міністерствами, відомствами і організаціями. У свою чергу, відповідальний секретар української частини Комісії забезпечує організацію її роботи, підготовку матеріалів до засідань, а також підтримує постійний зв'язок з відповідальним секретарем частини Комісії іншої держави. Голова Комісії згідно з планом заходів на календарний рік розробляє кошторис витрат у вільно конвертованій валюті та валюті України із зазначенням джерел фінансування, який підлягає затвердженню Урядом. Було визначено, що витрати, пов'язані з проведенням засідань Міжурядової комісії, її постійних і тимчасових органів, крім проїзду до місця засідання та назад, несе країна, на території якої проводиться засідання (або за окремою домовленістю). Організаційне забезпечення роботи Комісії покладалося на Нацкомцінностей [10].

Варто згадати інші постанови КМУ «Про Типове положення про Українську частину двосторонньої Міжурядової комісії» (з питань торгово-економічного і науково-технічного співробітництва) від 11 березня 1993 р. № 178, підписану першим віце-прем'єр-міністром України І. Р. Юхновським і міністром Кабінету Міністрів

А. К. Лобовим, «Про затвердження Положення про Українську частину спільної Міжурядової комісії з питань співробітництва» від 13 червня 2000 р. № 943 [10].

На виконання доручення Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1995 р. № 17810/2 постало питання узгодження пропозицій щодо персонального складу української частини міжурядових Українсько-Російської, Українсько-Німецької, Українсько-Польської, Українсько-Угорської комісій з питань реституції. Відповідно, до складу української частини Міжурядової Українсько-Російської комісії були запропоновані такі кандидатури: В. І. Акуленко, О. М. Дяченко, С. З. Заремба, С. І. Кот, П. О. Кір'яков, В. С. Лозицький, О. О. Нестюля, Л. С. Міляєва, В. І. Ульяновський, О. К. Федорук, Г. П. Чміль. До складу Українсько-Польської комісії – О. Г. Белашов, Б. Г. Возницький, Я. Д. Ісаєвич, І. Т. Лісевич, Н. В. Мартиненко, М. І. Моздир, О. Я. Мацюк, М. П. Ковальський, Л. І. Крушельницька, О. К. Федорук. А до Українсько-Угорської комісії пропонувалися кандидатури В. Б. Врублевської, В. І. Гориня, М. С. Держалюка, Л. А. Дубровіної, В. Д. Навроцької, Г. В. Папакіна та Т. І. Шпакович [10].

Згодом, відповідно до листа Нацкомцінностей від 27. 05. 1996 р. № 28/189 Уряд у своєму розпорядженні від 31. 05. 1996 р. № 1179/46 погодився зі складом робочих груп у справах реституції культурних цінностей. Питання структури та персонального складу комісій було направлено в Адміністрацію Президента України. Її глава листом від 20. 09. 1995 р. до віце-прем'єр-міністра України І. Ф. Кураса підкреслив, що запропонований склад Комісії необхідно «поповнити фахівцями Мін'юсту, Національної академії наук тощо. На користь справі українську частину комісії з питань реституції культурних цінностей бажано б очолити Вам, шановний Іване Федоровичу. Також необхідно передбачити створення комісій з питань реституції культурних цінностей з іншими країнами» [10]. Переговори з цього питання були проведені. У них взяли участь представники НАН України, Інституту стратегічних досліджень та інших установ і відомств.

У листі голови Нацкомцінностей О. К. Федорука від 22 січня 1996 р. № 28/25 до віце-прем'єр-міністра І. Ф. Кураса зазначалося: «Згідно з розрахунками на проведення роботи міжурядових комісій необхідно 7 млрд крб [у грошових одиницях того часу – Авт.]. Пропонуємо витрати на організацію роботи провести за рахунок фінансування Національної комісії, проїзд членів комісії до місця проведення переговорів – за рахунок організацій, які надсилають своїх представників» [10].

Отже, як зазначалося, найважливіші питання, які вирішують у своїй діяльності Міжурядові комісії, – розшук і повернення

втрачених національних культурних надбань. Проте особливість цієї проблеми полягає в тому, що вона не може бути вирішена тільки однією державою. Лише широке співробітництво з іншими державами на засадах конструктивного міжурядового діалогу, доброї волі та міжнародно-правових норм принесе свої результати.

1. Національні святині. Час повернення // Вісті з України, 1993. – № 34, 19-25 серпня. 2. Поточний архів Верховної Ради України (далі – ПА ВРУ). – Ф. 1, оп. 22, спр. 4640. – Арк. 41. 3. ПА ВРУ. – Ф. 1, оп. 22, спр. 4630. – Арк. 184. 4. ПА ВРУ. – Ф. 1, оп. 22, спр. 4640. – Арк. 135. 5. Там само. – Арк. 136. 6. ПА ВРУ. – Ф. 1, оп. 22, спр. 4640. – Арк. 70-72. 7. ПА ВРУ. – Ф. 1, оп. 42, спр. 215. – Арк. 63. 8. ПА ВРУ. – Ф. 1, оп. 22, спр. 4640. – Арк. 41. 9. Поточний архів Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон (далі – ПА ДСК). – Спр. № 41-1. – Наради, конференції, круглі столи в Україні. 10. ПА ДСК. – Спр. № 00-8. – Міжурядові комісії. Погодження.

УДК 329

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

Чупрій Л. В.

У статті аналізується діяльність державних та громадянських інституцій у здійсненні патріотичного виховання молоді. Зазначається, що патріотичне виховання є одним із головних пріоритетів гуманітарної політики держави.

Ключові слова: *патріотичне виховання, патріотизм, гуманітарна політика.*

In the article activity of state and civil institutes is analyzed after realization of patriotic education of young people. It is marked that national education is one of the main priorities of humanitarian policy of the state.

Keywords: *patriotic education, patriotism, humanitarian policy.*

Проблеми соціально-економічного становища українського суспільства на сучасному етапі, зниження рівня життя більшості населення, його розшарування, знецінення традиційних моральних норм, пропаганда жорстокості, бездуховності, насильства через телебачення, невизначеність в оцінці подій історичного минулого